

Ключевые слова: земельные отношения, земельное право, историография второй половины XVII – первой половины XVIII века, универсал.

Kulishenco O. U. Coverage of certain aspects of the evolution of land rights in ukrainian Hetmanate historiography XIX c.

In the article historiography researches are considered above the landed right in Ukraine in the period of XVII – XVIII c. is given description from the

historiography point of view to basic direction of evolution of the landed relations and landed right in the Ukrainian hetman state during all period of his existence.

Keywords: the landed relations, landed right, historiography of the second half of XVII – the first half of the XVIII century, universal.

УДК 342.56:[343.11+347.991](477)(091)"1944/1945"

Потильчак Б. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВЕРХОВНИЙ СУД УРСР У 1944–1945 РР.: ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І СТРУКТУРНА РОЗБУДОВА

У січні 2014-го року виповнилося 70 років з часу повернення Верховного Суду Української РСР до визволеного Радянською армією Києва.

Пропонуючи власну версію історичної реконструкції особливостей організаційного адміністрування і розбудови структури Верховного Суду в системі судоустрою УРСР у 1944–1945 рр. автор статті повертає читача до непростих і суперечливих останніх воєнних років, коли вищий судовий орган Радянської України відновив свою колегіальну роботу, касаційне і наглядове провадження.

Ключові слова: Друга світова війна, Українська РСР, Верховний Суд, організація, колегіальна діяльність.

Історія Верховного Суду України знає непрості часи Другої світової і Великої Вітчизняної війни. В результаті нацистської окупації система загальних судів УРСР упродовж майже року не працювала. Поступово відновившись на визволених територіях лише навесні 1943 р. суди відчули на собі всі труднощі роботи в умовах триваючої війни, руйнації господарства, браку життєво необхідних ресурсів, загального зубожіння населення країни, що посилювались складною криміногенною ситуацією. Вивчення цього непростого але надзвичайно цінного історичного досвіду, врахування його уроків, особливо актуальні сьогодні – у період реалізації в Україні судової реформи. Наукова актуальність проблеми організаційно-структурної розбудови у Верховному Суді Української РСР на завершальному етапі Другої світової війни визначається майже повною відсутністю у вітчизняній історично-правовій науці подібних досліджень.

Чи не єдиною працею, автор якої побіжно торкається окреслених питань, є монографія відомого вітчизняного правника радянської епохи, багаторічного заступника голови Верховного Суду Української РСР Д. С. Сусли [16]. Цілковито в дусі часу та в межах пануючої історичної парадигми тема відновлення роботи Верховного Суду Української РСР на визволеній від окупантів території республіки у

1943–1945 рр. розглядалась у радянському історико-партійному дискурсі. У другій половині 1980-х рр. наша проблема знайшла фрагментарне висвітлення в рамках вивчення діяльності КП(б)У по відновленню та удосконаленню роботи органів суду в районах звільнених від гітлерівських окупантів. Цій темі було присвячено статтю В. Л. Павленка [13]. Про відновлення та організацію роботи Верховного Суду УРСР у період після окупації згадують у статті “Становлення і розвиток Верховного Суду України” (2003 р.) О. Л. Копиленко, В. Д. Гончаренко та О. В. Зайчук [12]. Питанням поновлення роботи Верховного Суду Української РСР на початку визволення України від нацистських окупантів, кадрового забезпечення його діяльності у 1943–1945 рр. присвячено кілька статей автора цього дослідження [14; 15].

Виходячи з стану вивчення загальної проблеми історії Верховного Суду Української РСР в роки Другої світової війни, метою свого дослідження автор визначив історичну реконструкцію особливостей організаційного адміністрування і розбудови структури вищого органу в системі судоустрою республіки в ході відновлення його діяльності у 1944-1945 рр.

З початком німецько-радянської війни та окупацією території України діяльність Верховного Суду УРСР було перервано. Разом з іншими вищими органами влади установу в серпні 1941 р. евакуювали спочатку до Харкова, а в листопаді – на територію Російської Федерації – до Саратова. У 1942 р. звужений апарат Верховного Суду УРСР перебував у Москві [16, с. 182].

21 січня 1943 р., ще перебуваючи в Москві, офіційно поновлює свою діяльність Верховний Суд України. Тимчасово виконуючим обов’язки його голови нарком юстиції СРСР призначив Мусія Григоровича Розанова [2, арк. 1]. Тоді ж було прийнято рішення про негайне розгортання діяльності вищого судового органу УРСР на визволеній території республіки. Вже 24 січня 1943 р. М. Г. Розанов від’їздить у службове відрядження до щойно визволеного від окупантів Старобільська Ворошиловградської області, для організації тут роботи Верховного Суду УРСР [2, арк. 2]. З січня по березень 1943 р. апарат Верховного Суду УРСР існував у зародковому стані. Так, згідно пояснювальної записки до фінансового звіту за 1943 р. штат установи до кінця березня поточного року складався з однієї штатної одиниці – заступника голови суду, який і виконував обов’язки його керівника. Саме цю штатну посаду займав М. Г. Розанов [3, арк. 10].

26 квітня 1943 р. наказом Народного комісара юстиції СРСР № 230-л на посаді голови Верховного Суду Української РСР було поновлено його довоєнного керівника – Костянтина Тимофійовича Топчія [2, арк. 35а]. З аналізу архівних документів видно, що обов’язки голови Верховного Суду УРСР у липні-серпні 1943 р. все ж продовжував виконувати М. Г. Розанов. У липні 1943 р. Верховний Суд переїздить далі на звільнену територію республіки – до містечка Дворічна Харківської області [11, арк. 27]. 23 серпня 1943 р. від німецьких військ було визволено першу радянську столицю України, а наступного дня разом із іншими республіканськими урядовими установами до Харкова переїздить і Верховний Суд Української РСР. Новою адресою вищого судового органу УРСР стає будинок по вулиці Юрівській 2, а до безпосереднього керівництва Верховним Судом республіки стає прибулий з Москви К. Т. Топчій [1, арк. 36; 2, арк. 39]. До кінця 1943 р. організаційна структура Верховного Суду Української РСР була практично повністю відновлена.

7 листопада 1943 р. від німецьких окупантів було визволено столицю Української РСР, а невдовзі РНК УРСР ухвалює спеціальну постанову про переїзд до Києва уряду республіки та інших центральних органів влади. Готуючи переїзд до Києва керівництво Верховного Суду Української РСР у кінці грудня 1943-го – на початку січня 1944-го проводить масштабну кадрову ротацію. Наказом № 3 від 8 січня 1944 р. Д. С. Суло звільнив з роботи цілу групу з 20 працівників технічного апарату Верховного Суду Української РСР [4, арк. 3-5]. Ось як сім місяців потому про ці кадрові рішення писав у черговому звіті до ЦК КП(б)У голова Верховного Суду УРСР К. Т. Топчій: “[...] Всі канцелярські та обслуговуючі робітники, які працювали в Верховному Суді УРСР у м. Харкові, звільнені [...]” [9, арк. 1]. Характерно, що і в цих умовах керівництвом ВС УРСР ужилися кроки і для зміцнення кадрового потенціалу судових колегій. Наприклад, 6 січня 1944 р. виконуючою обов’язки члена Верховного Суду, було призначено Г. С. Чарську [4, арк. 2]. Після таких кадрових змін у штаті Харківської групи Верховного Суду Української РСР залишалося 23-є співробітників.

Для розміщення Верховного Суду в Києві уряд Української РСР виділяє окремий чотирьохповерховий 34-кімнатний будинок на Воровського 16. Підготовкою переїзду апарату суду та організацією його роботи на постійному місці опікувалася створена в листопаді 1943 р. Київська група Верховного Суду УРСР. Наказом № 88 від 20 грудня 1943 р. за підписом Д.С. Суло на вільні штатні посади співробітників апарату Верховного Суду УРСР і на посади технічних і господарських працівників зарахували 22 особи. Серед них: вахтера, 2-х експедиторів, 2-х прибиральниць, секретаря голови суду, 5-х секретарів судових засідань колегій, 2-х статистиків, 3-х коректорів, 4-х картотетчиків, друкарку та завідувача архівом. Завданням щойно укомплектованого технічного апарату Верховного Суду була підготовка нового приміщення до переїзду канцелярії і судових колегій, його охорона та опалення [2, арк. 90-93]. Всі підготовчі роботи з передислокації апарату і судових колегій ВС УРСР до Києва були завершені на початку січня 1944 р. [3, арк. 10].

10 січня 1944 р., ще перебуваючи в Харкові, голова Верховного Суду Української РСР К. Т. Топчій підписав наказ № 5, яким зобов’язав весь особовий склад Верховного Суду УРСР 12 січня поточного року переїхати до Києва. У списку на переїзд значилися 23 особи: сам голова Верховного Суду УРСР К. Т. Топчій, обидва його заступники (Д. С. Суло і М. Г. Розанов), судді Верховного Суду (К. Г. Маркіянович, А. В. Бобриньова, Г. С. Чарська, К. С. Шабаліна, А. С. Мамчур, А. Д. Сахаров, Д. І. Чорпіта, А. К. Ішутін та ін.), окремі працівники канцелярії і залишений на роботі технічний персонал обох судових колегій [4, арк. 34].

З переїздом Верховного Суду УРСР на місце постійної дислокації до Києва в його структурі, штатах і персональному складі активізувалася організаційна робота. К. Т. Топчій у звіті про роботу Верховного Суду Української РСР за перше півріччя 1944 р. писав про цей період: “[...] У м[істі] Києві підібрано новий склад канцелярських та обслуговуючих робітників із числа реєвакуйованих зі сходу, і частково за рахунок старих робітників Верховного Суду УРСР, які знаходилися на тимчасово окупованій території, але нічим себе не скомпрометували [...] Переїзд зимою в зруйнований та пограбований німцями Київ і організація в цих умовах роботи Верховного Суду УРСР на новому місці, були зв’язані з великими труднощами. Підбирання канцелярських та обслуговуючих робітників, обладнання приміщення та

інші господарські питання, починаючи від приміщення і закінчуючи паливом і канцелярським приладдям в роботі Верховного Суду займали значне місце [...]” [9, арк. 1].

19 січня 1944 р. з’явився наказ голови Верховного Суду УРСР, що санкціонував кадрові зміни в складі технічного апарату кримінальної та цивільної колегій [4, арк. 9-9 зв.]. Тоді його формування було в основному завершено, а в березні 1944 р. в штатному розкладі Верховного Суду Української РСР з’явилася посада судового виконавця [4, арк. 43].

Багатократне зростання обсягів роботи канцелярії і обох колегій Верховного Суду УРСР навесні 1944 р. призвело до чергових змін у внутрішньому розпорядку роботи співробітників його технічного апарату. Починаючи з 5 квітня 1944 р., робочий день для цих працівників встановлювався з 9.00 до 17.30 з півгодинною перервою на обід – з 12.30 до 13.00. Свій прихід на роботу співробітники апарату суду мали реєструвати у спеціальному журналі. Робочий день членів Верховного Суду, як і раніше, залишався ненормованим [4, арк. 52]. Такий розпорядок роботи апарату Верховного Суду Української РСР протримався до початку останнього року війни. 12 лютого 1945 р. голова ВС УРСР К. Т. Топчій встановив для суддів 12-годинний робочий день (з 10-ї ранку до 22-ї вечора) з годинною перервою на обід (з 16.00 до 17.00). Технічні працівники апарату суду з 8-годинним робочим днем (експедитори, реєстратори, друкарки, коректори, кур’ери та ін.) відтепер працювали без перерви. 12-годинний робочий день отримали працівники технічного персоналу судових колегій (секретарі колегій, секретарі судових засідань), бухгалтер і комендант суду, а також співробітниця друкарського бюро [6, арк. 23]. Давалася взнаки триваюча війна.

У квітні 1944 р. К. Т. Топчій ініціював структурно-організаційні зміни в керівництві вищого судового органу республіки. 7 квітня 1944 р. він увільнив Д. С. Суслу з посади першого заступника голови суду (той посідав її з часу відновлення роботи установи у 1943 р.) призначивши його заступником голови ВС УРСР, котрий, як і раніше, мав керувати провадженням колегії у кримінальних справах, узагальнювати її судову практику [4, арк. 55]. 11 квітня 1944 р. голова ВС УРСР призначив своїм першим заступником Петра Степановича Урізченка з покладенням на нього обов’язків керувати узагальненням судової практики Верховного Суду УРСР, а за відсутності голови – виконувати його обов’язки: підписувати протести, фінансові документи, розпоряджатися коштами. Д. С. Сусло, як заступник голови Верховного Суду УРСР, надалі мав керувати роботою кримінальної колегії, а також узагальнювати її судову практику [4, арк. 58].

Перемога у Великій Вітчизняній війні та припинення військового стану в західних регіонах СРСР викликали зміни в організації роботи Верховного Суду Української РСР. 22 червня 1945 р. П. С. Урізченко підписав наказ № 69, яким змінив розпорядок роботи установи враховуючи обставини мирного часу. З 25 червня 1945 р. для всіх працівників ВС УРСР встановлювався 8-годинний робочий день (з 9.30 до 18.00) з півгодинною обідньою перервою. Водночас, наказ містив конкретну вказівку заступникам голови: “[...] забезпечити виконання всієї роботи, яка надходить до Верховного Суду [...]”. Це означало, що робочий день суддів і технічного апарату колегій продовжував залишатися фактично ненормованим [6, арк. 74].

Щойно визволені від окупантів західні області Української РСР були предметом особливої уваги керівництва Верховного Суду. 22 грудня 1944 р. голова ВС УРСР К. Т. Топчій підписав наказ № 186, яким визначив відповідальними за “[...] систематичний контроль, проходження та правильне вирішення кримінальних і цивільних справ по західним областям УРСР [...]” своїх заступників – Д. С. Сусла (кримінальна колегія) та М. Г. Розанова (цивільна колегія). В обох колегіях були визначені й судді, яким доручалося касаційне та наглядове провадження у справах західноукраїнських судів [4, арк. 201].

За рішенням ЦК КП(б)У в кінці травня 1945 р. голову Верховного Суду УРСР К. Т. Топчія було призначено першим секретарем Полтавського обкому КП(б)У. Близько трьох місяців обов’язки керівника вищого судового органу України за посадою виконував П. С. Урізченко [6, арк. 71], і лише в у кінці серпня 1945 р. партійне керівництво республіки і Наркомюст УРСР узгодили рішення призначити новим головою Верховного Суду Олександра Федоровича Блискавку. Останній почав виконувати свої посадові обов’язки 30 серпня 1945 р. [6, арк. 107].

Ознайомлення з колективом Верховного Суду О. Ф. Блискавка практично одразу ж розпочав з вивчення практики роботи канцелярії та судових колегій. Результатом цієї роботи стала поява кількох поспіль локальних нормативних актів, в яких аналізувався стан касаційного і наглядового провадження, робота технічного апарату, виявлялися недоліки, пропонувалися кадрові та організаційні кроки з метою їх усунення. Новопризначеного керівника передусім хвилювали низькі темпи розгляду справ і “незадовільні” строки наглядового і касаційного судочинства. У термін до 10 днів вирішувалося лише 30% касаційних справ, що знаходилися в провадженні судових колегій. Ухвали по 70% справ відверто затягувалися. Більшість із дев’ятиста цивільних справ, витребуваних Верховним Судом УРСР у наглядовому порядку, лежали нерозглянутими понад 45 днів. Темпи розгляду скарг на рішення обласних судів також не могли задовольнити. Слухання по 60% цивільних скарг і 40% скарг по кримінальній колегії тривали понад 3 дні, а вже розглянуті справи здавалися в канцелярії судових колегій для оформлення несвоєчасно. До всього, судові засідання колегій проводилися лише раз на тиждень. О. Ф. Блискавка 15 вересня 1945 р. підписав наказ із вимогою до своїх підлеглих ужити ряд невідкладних заходів для виправлення ситуації [6, арк. 117-118].

Ще один організаційний крок нового керівника Верховного Суду УРСР був спрямований на централізацію наглядового провадження в кримінальних і цивільних справах. Наказом № 119 від 26 вересня 1945 р. О. Ф. Блискавка відповідальність “[...] за проходження та розгляд скарг, які надходять до Верховного Суду УРСР по кримінальним і цивільним справам і контроль за надходженням зажаданих справ [...]” поклав на свого першого заступника П. С. Урізченка, звільнивши від цієї ділянки роботи заступників голови суду по кримінальній і цивільній колегіям Д. С. Сусла та М. Г. Розанова. Усі консультанти котрі розглядали скарги громадян і доповідали на колегії по ним, а також секретарі колегій, які виконували технічну роботу в цих провадженнях, безпосередньо підпорядковувалися П. С. Урізченку. Скарги від керівних партійних і державних союзних і республіканських органів, скарги по статтям про контрреволюційні злочини, а також скарги, що виявляли потребу в запиті справи для перегляду і зупинення виконання вироку обов’язково мали доповідатися

особисто голові Верховного Суду республіки. Необґрунтовані скарги наказ вимагав залишати без задоволення. Наказом О. Ф. Блискавки встановлювався 5-денний термін розгляду та особливий контроль за провадженням по скаргам військовослужбовців і членів їхніх родин [6, арк. 126].

П. С. Урізченко в наказовому порядку зобов'язувався контролювати своєчасне надходження запитаних Верховним Судом справ із обласних судів, а в разі більше як 15-20-денної затримки вживати відповідних стимулюючих заходів для своєчасного виконання обласними судами вимог вищого судового органу УРСР. Заступники голови суду в кримінальних і цивільних справах (Д. С. Сусло та М. Г. Розанов) зобов'язувалися покращити роботу судових колегій по справам першої інстанції, касаційного провадження (перегляд рішень обласних судів), а також по справам, що провадяться в порядку нагляду на основі скарг громадян і протестів Прокурора УРСР [6, арк. 127]. Голова Верховного Суду УРСР звертав увагу своїх підлеглих на необхідність “[...] суворо дотримуватись встановлених законом строків для розгляду справ і приділяти особливу увагу підвищенню якості ухвал судових колегій та узагальненню судової практики [...] неухильно стежити за виконанням вироків, рішень і ухвал судових колегій Верховного Суду УРСР” [6, арк. 127].

Так співпало, що з приходом до керівництва вищим судовим органом республіки О. Ф. Блискавки у Верховному Суді УРСР став відомим прикрий факт просто-таки кричущого ігнорування працівниками технічного апарату суду своїх прямих службових обов'язків. 19 вересня 1945 р. на адресу Верховного Суду УРСР від Народного суду першої дільниці Кагановицького району Одеси надійшла непримітна справа по цивільному позову фізичної особи. Секретар колегії у цивільних справах відмовилася отримати справу в експедиції суду мотивуючи це тим, що справа, мовляв, адресована не до Верховного Суду, а до обласного. Насправді ж цю справу було витребувано Верховним судом УРСР із Одеського обласного суду в порядку нагляду. Посадовець, не перевіривши алфавітний список витребуваних із місцевих судів справ, залишила її в експедиції ВС УРСР. У свою чергу, експедитор, всупереч елементарній логіці, чомусь переслала отриману з Одеси цивільну справу до Київського обласного суду? Природно, що працівники канцелярії останнього, виявивши помилкову розсилку, повернули справу до Верховного Суду УРСР. Проте історія на цьому не завершилась. Вже згадана нами експедитор, не доповівши про факт отримання справи заступнику голови ВС УРСР по цивільній судовій колегії М. Г. Розанову, самочинно переслала цю “багатостраждальну” справу на адресу Одеського обласного суду. В результаті таких непрофесійних дій працівників канцелярії цивільної колегії та експедиції суду створилася кількатижнева тяганина, а справа залишалася нерозглянутою. Факт такої “апаратної еквилібристики” у виконанні своїх підлеглих обурило голову Верховного Суду. 13 жовтня 1945 р. О. Ф. Блискавка оголосив винним у цій неоковирній історії технічним працівникам попередження і догану, секретарів судових колегій зобов'язав приймати від експедиції всю кореспонденцію, а експедиторам заборонив самочинні пересилання судових справ без супровідних листів заступників голови суду [6, арк. 142]. Як згодом з'ясується, викритий факт порушення матиме куди серйозніші організаційно-кадрові наслідки. 30 жовтня 1945 р. О. Ф. Блискавка “[...] з метою зміцнення апарату і покращення роботи канцелярії Верховного Суду УРСР [...]” санкціонував кадрові зміни в складі керівництва

канцелярій обох судових колегій [6, арк. 155].

О. Ф. Блискавка головував у Верховному Суді Української РСР недовго. У листопаді 1945 р. ЦК КП(б)У відкликав його “[...] на іншу керівну роботу [...]”, а в грудні 1945 р. НКЮ УРСР призначив Олександра Федоровича прокурором Донецької області. З 20 листопада 1945 р. на посаду керівника вищого судового органу УРСР повернувся К. Т. Топчій [6, арк. 167].

У складний період воєнної доби недостатня увага зверталась на такий аспект організаційної роботи апарату Верховного Суду УРСР як архівна справа та систематизація загальних, галузевих і локальних підзаконних нормативно-правових актів. Очевидно, що відсутність систематизованості поточної підзаконної нормативної бази впливала на оперативність і якість судових рішень. Своім наказом від 7 серпня 1944 р. К. Т. Топчій доручив консультанту Верховного Суду С. Я. Ольшвангер “[...] систематизувати за змістом і часом видання всі укази, постанови і розпорядження союзних і республіканських законодавчих органів, видані протягом 1941–1944 рр. [...]” [4, арк. 114]. В січні 1945 р. у Верховному Суді УРСР започаткували довідкову роботу по законодавству, як того вимагала спеціальна інструкція НКЮ СРСР від 9 грудня 1944 р. [6, арк. 3] Свої консультативно-довідкові функції Верховний Суд Української РСР реалізував не лише всередині судової системи республіки, але й через надання прокуратурі та адвокатським бюро довідкової інформації щодо поточного кримінального та цивільного провадження. У березні 1945 р. в Верховному Суді УРСР започаткували практику видачі розглянутих колегіями справ наглядового і касаційного провадження для Довідкового бюро юридичних консультацій Києва. Паралельно довідкове бюро вищого судового органу республіки отримало вказівку надавати органам юстиції необхідні довідки по судовим справам [6, арк. 26].

На початку лютого 1945 р. голова Верховного Суду взявся впорядковувати архівну справу, адже статус формально існуючого архіву установи був не визначений, а площ і обладнання для зберігання архівних матеріалів явно бракувало. Внаслідок цього частина відпрацьованих справ, звернень і скарг громадян, матеріалів наглядового провадження, інших документів, зберігалися просто в приміщеннях судових колегій. Остання обставина ускладнювала збереження важливих службових документів, вивчення та узагальнення судової практики, облік роботи Верховного Суду УРСР, підготовку загальної звітності та звітності по окремим напрямкам діяльності. Аби виправити ситуацію голова Верховного Суду УРСР 9 лютого 1945 р. підписав спеціальний наказ. Секретарі кримінальної та цивільної колегій зобов'язувалися протягом місяця підготувати увесь архівний матеріал за 1944 рік і здати його по акту завідувачу архівом. До 1 березня 1945 р. заступник голови суду П. С. Урізченко мав забезпечити обладнання приміщення архіву стелажми для зберігання архівних справ. Завідуючий архівом і керуючий справами суду до 15 травня 1945 р. мали “[...] весь архівний матеріал привести в належний порядок [...]”. К. Т. Топчій вимагав від своїх підлеглих до 20 лютого 1945 р. розробити проект “Положення про архів Верховного Суду Української РСР”, яким і мав визначитися статус та порядок роботи цього підрозділу [6, арк. 20].

Починаючи з другої половини 1945 р. Верховний Суд Української РСР активно реалізує покладену на нього республіканським Наркоматом юстиції функцію бази практичної підготовки і підвищення кваліфікації керівників обласних судів загальної

юрисдикції. Їх голови та їхні заступники проходили практичну підготовку у Верховному Суді за графіком на підставі відповідних розпоряджень НКЮ УРСР. Наприклад, з 9-го по 25 серпня 1945 р. двотижневу практику у Києві проходили заступники голів Станіславського та Львівського облсудів Є. О. Репетін та М. А. Пелишенко [6, арк. 102]. З 10-го по 25 жовтня 1945 р. практику у Верховному Суді Української РСР проходила заступник голови Одеського обласного суду Н. В. Латишева [6, арк. 150]. У грудні 1945 р. 15-денну практику у ВС УРСР проходили заступник голови Рівненського облсуду А. Т. Блесткін і його колега з Ворошиловградського обласного суду О. Г. Гончаренко [6, арк. 179].

Важливим показником організаційних зусиль влади в ході відновлення роботи Верховного Суду Української РСР у 1943–1945 рр. було його бюджетне фінансування. Матеріали звіту про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду Української РСР за 1943 р. свідчать про дуже обмежене фінансування установи. З січня по жовтень 1943 р. покриття витрат на роботу вищого судового органу республіки відбувалося позабюджетним порядком через Наркомат фінансів УРСР. Починаючи з жовтня 1943 р. діяльність суду фінансувалася вже з державного бюджету. Протягом року на ці потреби було виділено 224 143 крб. Такі порівняно невеликі бюджетні витрати пояснюються мінімальним штатним складом, відсутністю постійного приміщення для розміщення Верховного Суду УРСР та обмеженою колегіальною діяльністю в умовах триваючих на Лівобережжі жорстоких боїв. У 1944 р. на фінансування роботи Верховного Суду Української РСР з державного бюджету було виділено 1 132 000 крб. – суму у п'ятеро більшу ніж у попередньому році [5, арк. 3]. Цьому сприяло не лише зростання штатної чисельності співробітників, але й багатократне збільшення кількості позовних звернень і скарг громадян на рішення місцевих судів. У 1945 р. обсяг фінансування роботи Верховного Суду УРСР з державного бюджету склав 1 125 000 крб. З цієї суми на заробітну плату членам і співробітникам технічного та господарського апарату виділялося 692 000 крб., а на канцелярське приладдя та господарські витрати – 220 000 крб. [7, арк. 4-5]. Зменшення загального фінансування і незначне зростання видатків на заробітну плату, господарські послуги та витратні матеріали було викликане дією двох протилежних чинників. З одного боку уряд намагався економити державні кошти в умовах повоєнної відбудови. З іншого, стабілізація роботи вищого судового органу республіки, зростання обсягів його практики та поступове заповнення штатного складу неминуче тягнули за собою збільшення видатків на заробітну плату суддям і працівникам апарату. При цьому, слід мати на увазі, що на кінець 1945 р. із 105-ти штатних одиниць у Верховному Суді УРСР заповненими були тільки 75 [7, арк. 8].

У 1944–1945 рр. традиційним напрямком роботи Верховного Суду УРСР був контроль місцевих судів загальної юрисдикції, надання допомоги останнім в організації роботи, налагодженні кримінального та цивільного судочинства. Про інтенсивність організаційно-контрольної та ревізійної роботи вищого органу в системі судів загальної юрисдикції Української РСР свідчить аналіз періодичності та географії робочих відряджень керівництва і членів його судових колегій. Зроблені автором на основі вивчення локальних нормативних приписів за 1944–1945 рр. підрахунки, засвідчують, що голова Верховного Суду в цей період десятки разів відбував у тривалі і короткочасні службові відрядження, зокрема й з інспекторськими перевітками

роботи обласних судів. Наприклад, у період з 12 по 24 лютого 1944 р. К. Т. Топчій працював у Дніпропетровську, а з 21 серпня по 26 вересня 1944 р. – у Кам'янці-Подільському [4, арк. 20, 30, 124, 152]. Перший заступник голови ВС УРСР П. С. Урізченко протягом досліджуваного періоду не менше 8 разів здійснював службові поїздки у регіони. Наприклад, з 29 квітня по 6 травня та з 6 по 12 вересня 1944 р., в ході ревізії роботи обласного суду, він працював у Полтаві [4, арк. 67-68, 72, 137, 143]. З 1 по 18 грудня 1944 р. П.С. Урізченко перебував у службових справах в Сталіно, а з 6 жовтня по 3 листопада 1945 р. – у Станіславі [4, арк. 188, 196; 6, арк. 133, 160]. З листопада 1944 р. по вересень 1945 р. заступник голови Верховного Суду УРСР Д. С. Сусло працював на Закарпатті, де він, як радник Голови Народної Ради Закарпатської України, займався організацією місцевих органів юстиції [6, арк. 104]. Активно працював в областях республіки й заступник голови ВС УРСР М. Г. Розанов. Відомо, що з квітня 1944-го до серпня 1945 р. посадовець здійснив чотири тривалі консультативно-контрольні поїздки в регіони України [4, арк. 62, 123, 150; 6, арк. 59, 75, 96].

У першій половині 1944 р. члени Верховного Суду УРСР двічі брали участь в ревізіях обласних судів. Під час перевірки роботи Київського обласного суду членами бригади НКЮ УРСР були П.С. Скляр і Є.П. Кирилук. Ревізію Полтавського обласного суду проводив (як керівник бригади ревізорів НКЮ УРСР) суддя О. К. Ішутін. Бригадою ревізорів під час перевірки роботи обласного суду Сумщини керував П. С. Урізченко [9, арк. 31зв.].

Щільний графік роботи в областях Української РСР демонструють у 1944–1945 рр. і члени Верховного Суду республіки. Як правило вони відвідували з контрольно-інспекційними чи консультативними повноваженнями закріплені за ними регіони. Наприклад, суддя Є. П. Кирилук двічі (14 квітня по 17 травня і з 21 липня по 15 серпня 1944 р.) здійснював службові поїздки районами Київської та Полтавської областей [4, арк. 61, 79, 103, 119]. Його колега О. К. Ішутін, виконуючи розпорядження ЦК КП(б)У та РНК УРСР, у лютому 1944 р. працював у місцевих судах Чернігівщини, у травні він вже виїхав у відрядження на Сумщину, а в серпні 1944 р. працював у Сталіно [4, арк. 23, 76, 128]. Протягом року (з жовтня 1944-го до жовтня 1945 р.) чотири рази у службові відрядження до Харкова і Сталіно виїздив П. С. Скляр [4, арк. 126, 170, 177; 6, арк. 21, 27, 59, 62, 133, 156]. З контрольно-інспекційною поїздкою в Херсоні з 23 серпня 1944 р. перебувала суддя А. І. Трубецька, а її колега П. Д. Курпас у грудні поточного року відвідував закріплену за ним Житомирщину [4, арк. 203, 207]. Протягом 1944–1945 рр. неодноразові службові поїздки у регіони України здійснювали судді Г. С. Чарська, І. Д. Чарпіта, В. Г. Стеценко, К. С. Шабаліна, В. М. Шамков, Л. Я. Шевченко, К. Г. Маркіянович, І. Л. Сірош, М. І. Неруш, П. Є. Пятов, інші судді та консультанти ВС УРСР [4, арк. 24-166; 6, арк. 40-156].

У 1943–1945 рр. Верховний Суд Української РСР неодноразово ставав об'єктом інспекторських перевірок і ревізій НКЮ СРСР. За результатами однієї з таких перевірок, здійсненої у червні 1944 р., колегія союзного наркомату юстиції звернула увагу на низьку якість оформлення судових ухвал у багатьох справах касаційного та наглядового провадження, відсутність контролю за виконанням рішень суду на місцях, а також фактичне ігнорування роботи з узагальнення судової практики [9, арк. 1-3]. Чергова перевірка роботи Верховного Суду проводилася у жовтні-листопаді 1945 р.

Для ознайомлення з результатами ревізії та інструктування, члени бригади НКЮ СРСР і республіканський Наркомат юстиції у листопаді 1945 р. провели спеціальну нараду за участю керівництва Верховного Суду УРСР [10, арк. 17]. Основним завданням подібних організаційно-контролюючих заходів керівні органи радянської юстиції бачили підвищення якості та ефективності судового провадження.

Висновки. У діяльності Верховного Суду Української РСР в завершальний період Другої світової війни чітко виокремлюються своєю специфікою хронологічний період 1944–1945 рр. Від моменту повернення Верховного Суду Української РСР до Києва (січень 1944 р.) до кінця 1945 р. було остаточно відновлено організаційну структуру і штатний склад суду, а його колегіальна касаційна і наглядова діяльність набула звичних із довоєнного періоду масштабів. Особливостями окресленого хронологічного етапу в діяльності Верховного Суду УРСР були: посилення адміністрування з метою налагодження стабільної роботи технічного апарату і судових колегій, подальша розбудова структури ВС УРСР, активізація організаційної і кадрової роботи.

Використані джерела:

1. Приказы НКЮ УССР (директивные по оргвопросам и личному составу (9 февраля 1943 г. – 30 декабря 1943 г.) // Центральный державный архив вищих органов власти та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 8. – Народний комісаріат (міністерство) юстиції Української РСР, оп. 1 л, спр. 2. – 437 арк.
2. Накази №№ 1-97 голови Верховного суду УРСР з загальних питань і по особовому складу за 1943 р. // ЦДАВО України, ф. 24. – Верховний Суд Української РСР, оп. 16. – 1940–1964 рр., спр. 2. – 103 арк.
3. Річний звіт про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду за 1943 рік // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 5. – 11 арк.
4. Накази №№ 1-192 голови Верховного суду по основній діяльності і по особовому складу за 1944 рік. Оригінали (6 січня 1944 р. – 31 грудня 1944 р.) // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6. – 207 арк.
5. Річний звіт про фінансово-господарську діяльність Верховного суду за 1944 рік // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 13. – 13 арк.
6. Накази №№ 1-174 голови Верховного суду по основній діяльності і особовому складу за 1945 рік (3 січня 1945 р. – 31 грудня 1945 р.) // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14. – 186 арк.
7. Річний звіт про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду за 1945 рік // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 22. – 16 арк.
8. Отчет и информация о работе Военного Трибунала Войск НКВД Украинского округа и работе Верховного Суда УССР (10 июля 1943 г. – 29 октября 1943 г.) // Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1. – Центральный комітет КП(б)У, оп. 23 – Загальний відділ (Особливий сектор) 1940-1946, спр. 684. – 15 арк.
9. Постановление Наркомюста и отчет о работе Верховного суда УССР (17 июля 1944 г. – 19 июля 1944 г.) // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371. – 32 арк.
10. Докладные записки, справки и переписка по вопросу подготовки и укомплектования кадрами органов суда и прокуратуры (7 сентября 1945 г. – 29 октября 1945 г.) // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 45 – Управління кадрів (1941–1949 рр.), спр. 384. – 91 арк.
11. Учет членов ВКП(б) и кандидатов в члены ВКП(б). Отчет о работе парторганизации. Политинформации. Статотчеты. Характеристики коммунистов. Заявления коммунистов. Документы по сбору средств в помощь семьям военнослужащих. Документы о работе по восстановлению Крещатика. Докладные записки. Акт о передаче дел (3 февраля – 27 декабря 1944 г.) // Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. П-1483 – Архивные материалы первичной организации КП(б)У Украины Верховного Суда Украинской ССР, Молотовского района, г. Киева, оп. 1. – 1943–1950 рр., спр. 3. – 120 арк.

12. *Копиленко О. Л.* Становлення і розвиток Верховного Суду України / О. Л. Копиленко, В. Д. Гончаренко, О. В. Зайчук // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 1. – С. 2-11.
13. *Павленко В. Л.* Діяльність КП(б)У по відновленню та удосконаленню роботи органів суду в районах, звільнених від гітлерівських окупантів (1943–1945 рр.) / В. Л. Павленко // Вісник Київського університету. Актуальні питання історії КПРС. – 1986. – Вип. 19. – С. 81-84.
14. *Потильчак Б. О.* Верховний Суд Української РСР у 1943 році: поновлення діяльності та організаційна практика / Б. О. Потильчак // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: науково-практичний збірник [Серія: Право та державне управління]. – 2012. – № 3 (7). – С. 39-43.
15. *Потильчак Б. О.* Кадрове забезпечення діяльності Верховного Суду Української РСР у 1943–1945 рр. / Б. О. Потильчак // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, Научный журнал. Серия “Юридические науки”. – Симферополь: ТНУ им. В. И. Вернадского, 2013. – Т. 26 (65) – № 2-1 (Ч. 1). – С. 106-115.
16. *Суслю Д. С.* Історія суду Радянської України (1917–1967 рр.): монографія / Д. С. Суслю. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 236 с.

Потильчак Б. А. Верховный Суд УССР в 1944–1945 гг.: организационная деятельность и структурное развитие.

В январе 2014-го года исполнилось 70 лет со времени возвращения Верховного Суда Украинской ССР в освобожденный Советской армией Киев.

Предлагая собственную версию исторической реконструкции особенностей организационного администрирования и развития структуры Верховного Суда в системе судостроительства УССР в 1944–1945 гг. автор статьи возвращает читателя в непростые и противоречивые последние военные годы, когда высший судебный орган Советской Украины возобновил свою коллегиальную работу, кассационное и надзорное производство.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Украинская ССР, Верховный Суд, организация, коллегиальная деятельность.

Potylchak B. O. The Supreme Court of the Ukrainian SSR in 1944–1945: Organizational activities and structural development.

In January 2014, 70 years have passed since the return of the Supreme Court of the Ukrainian SSR to Kyiv liberated by the Soviet army. By offering his own version of historical reconstruction and administration features of organizational development structures of the Supreme Court in the judicial system of the USSR in 1944–1945 the author turns a reader to the complicated and controversial recent war years, when the highest judicial organ of the Soviet Ukraine resumed its collegiate work, appeals and supervisory proceedings.

Keywords: World War II, Ukrainian SSR, the Supreme Court, organization, collegiate activities.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.028

Вишковська В. І.
Національна академія внутрішніх справ

ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано основні форми здійснення правозахисної діяльності в Україні, а також розглянуто їх зміст та особливості. Запропонована авторська класифікація форм здійснення правозахисної діяльності в українській державі.